

Lidija Matošević, Marina Schumann i Enoch Šeba

OD PRIVATNOG CRKVENOG UČILIŠTA DO SVEUČILIŠNOG CENTRA ZA PROTESTANTSKU TEOLOGIJU

1. Uvod

Početak novog milenija, uz desetljeće odmaka od tektonskih društvenih i političkih promjena koje je donio pad komunističkih režima u Europi, sastavlja se nova bilanca djelovanja protestantskih crkava u europskom i globalnom kontekstu.¹ Pitanja koja su pritom dospjela u žarište rasprava odnosila su se, kako sistematizira Miklós Tomka u svojoj usporednoj analizi situacije u Njemačkoj i Srednjoistočnoj Europi iz 2011. godine, na tri osnovne teme – ulogu Crkve u društvu, značenje Crkve u životu ljudi i položaj Crkve naspram konkretne prakse diktature – od kojih je svaku valjalo razmotriti u specifičnome geografsko-političkom kontekstu (Tomka, 2011.: 141). No postavilo se i pitanje intenziteta represije koju su crkve morale podnositi u pojedinim zemljama iza Željezne zavjese, odnosno relativne slobode koju su specifične crkve ili konfesije uživale u komunističkim režimima. Pritom se u kontekstu DDR-a često govori o „niši“ u koju je politički režim „gurnuo“ Crkvu i u kojoj je ona mogla djelovati razmjerno nesmetano (Tomka, 2011.: 152), što je omogućilo kršćanskim aktivistima

¹ U Njemačkoj, na primjer, to je rezultiralo nizom znanstvenih skupova i publikacija koje obuhvaćaju širi prostor Srednje i Istočne Europe (Maser i Schjørring, ur., 2002.; Lehmann i Schjørring, ur., 2003.; Maser i Schjørring, ur., 2003.; Kunter i Schjørring, ur., 2007.). Usp. također Koschorke, ur., 2009.; Kunter i Schjørring, ur., 2011.

i skupinama da u prijelaznoj fazi postanu „akterima civilnoga društva i pokretačima demokratskih promjena“ (Koschorke, 2009.: 9).² Za razliku od drugih komunističkih zemalja, gdje su nove vlasti počele odmah potiskivati ili čak progoniti Crkvu kao promicatelja „opijuma za narod“ i klasnog neprijatelja, u DDR-u uslijed neriješene situacije po završetku Drugoga svjetskog rata vlada neizvjesnost i u tom pogledu, a nakon izgradnje zida i uspostave komunističkog režima Crkvi je dopušteno djelovanje u sjeni koje joj je omogućilo preuzimanje gore spomenutih uloga.

No kakva je bila situacija u Jugoslaviji? U njemačkoj stručnoj literaturi navedenoj u prvoj bilješci samo se jedan članak tiče situacije na ovim prostorima (Steindorff, 2002.) te se čini da su jugoslavenske zemlje i u tom smislu ostale „negdje između“, nesvrstane i nedefinirane. U domaćoj stručnoj javnosti situacija nije znatno bolja: još uvijek uvelike nedostaju tematski fokusirane analize odnosa Crkve i države, bilo u doba samoupravnog socijalizma bilo u tranzicijskom i posttranzicijskom razdoblju – važna iznimka su analitički radovi Miroslava Akmadže (2008.; 2010.; 2012.; 2017.), kao i njegova opsežna sinteza *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* (2013.).³ Postojeći radovi uglavnom su povijesno-preglednog obilježja te ne ulaze u politička pitanja (Jambreč, 2003.; Marinović Bobinac i Marinović Jerolimov, 2008.) ili su pak usmjereni na definiranje osnovnih pojmova, vjerovanja i običaja vlastite (manjinske) vjerske zajednice te se, dakako, ni oni ne bave takvim temama (Horak, 1989.; Plačko, 1991.; Jambreč, 1996.; Knežević, 2001.). Valja spomenuti i radove s područja pravnih znanosti koji se, doduše, bave manjinskim vjerskim zajednicama, no nedostaje im povijesna perspektiva (npr. Miloš, 2014.). Situacija je ipak bolja na području sociologije religije (npr. Marinović i Markešić, 2012.; Zrinščak, Marinović Jerolimov, Marinović i Ančić, 2014.; Marinović i Marinović Jerolimov, 2012.; Zrinščak, 2004.).

Svrha ovog rada već zbog samog opsega ne može biti ispravak nave-

² Tomka, međutim, ističe kako su slobode koje su zajamčene Crkvi bile uvjetovane time da ostane politički irelevantna.

³ Pitanjem školstva autor se posebno bavi u: Akmadža i Josipović, 2009. i Akmadža, 2003.

denih propusta, no vjerujemo da ipak može biti poticaj na intenzivnije bavljenje odnosima Crkve i države na prostoru današnje Republike Hrvatske. Prizma kroz koju ćemo ih ovdje promatrati jest nastanak, razvoj i transformacija Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik u Zagrebu, čiji su osnivači dvije manjinske vjerske zajednice: Evangelička crkva u RH i Savez baptističkih crkava u RH. Naša je pretpostavka da se iz posve specifičnoga kuta promatranja koje obuhvaća više od četrdeset godina postojanja jedne visokoškolske ustanove mogu razaznati i neki dominantni trendovi i konkretni stavovi koji oblikuju međudnose crkava i države u društvu u kojem živimo. Građa koja slijedi ima za cilj potaknuti dodatna istraživanja i šire promišljanje ove relativno neistražene i nedovoljno dokumentirane tematike. Ovaj rad predstavlja prethodno priopćenje i najavu knjige u kojoj se autori, uz suautorstvo Rubena Kneževića, detaljnije posvećuju toj problematici.

2. Povijesno-politički kontekst osnivanja Fakulteta

U jedinom dosadašnjem članku koji se nešto detaljnije bavi poviješću Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik, objavljenom u časopisu *Lutherische Kirche in der Welt* njemačke evangeličke organizacije Martin-Luther-Bund, autor Enoh Šeba započinje svoj prikaz rečenicom: „U razdoblju komunističke vladavine u bivšoj Jugoslaviji predstavnici Evangeličke crkve i Saveza baptističkih crkava upustili su se 1976. godine u projekt koji je za ono vrijeme bio avangardan: osnivanje protestantskog teološkog fakulteta“ (Šeba, 2009.: 131). Fakultet je započeo s radom na simboličan datum, Dan reformacije 31. listopada 1976., no do njegova utemeljenja došlo je još 15. svibnja 1975. godine, uzme li se kao osnovu službenu prijavu osnivanja pri Sekretarijatu za kulturu, obrazovanje i fizičku kulturu Grada Zagreba, koju su zajednički podnijeli Evangelička crkva u SR Hrvatskoj, SR Bosni i Hercegovini i AP Vojvodini (potpisnik: senior Vladimir Deutsch) i Savez baptističkih crkava SFRJ (potpisnik: predsjednik Josip Horak) (Sekretarijat za kulturu, obrazovanje i fizičku kulturu Grada Zagreba, 1975.). Trenutak se već na prvi pogled činio sretno izabranim, jer te se godine obilježavala 400. godišnjica smrti istarskog velikana teologije

i crkvene historiografije po kojemu je novi fakultet dobio ime. No i političke su okolnosti išle takvom osnivanju na ruku.

Titov režim u to je vrijeme bio uvelike zaokupljen normalizacijom odnosa s Rimokatoličkom crkvom nakon trideset godina „obostranog i duboko ukorijenjenog nepovjerenja“ na koje je „svakako imao utjecaj ateistički pogled komunista na svijet... no i program KPJ još iz najranije faze djelovanja, još između dva svjetska rata“, koji je u slučaju dolaska na vlast predviđao „odvajanje crkve od države i škole od crkve, pljenidbu crkvene imovine, te postupnu eliminaciju crkve iz političkog života“ (*KPJ 1919.-1941., Izabrani dokumenti*, Zagreb 1959.; prema: Akmadža, 2013.: 15). To je nepovjerenje rezultiralo vrlo konkretnim mjerama pritiska poput zabrana vjerskog tiska, sudskih postupaka protiv svećenika, uskraćivanja putovnica, zatvaranja vjerskih škola i optužbi za sudjelovanje Rima u međunarodnoj zavjeri protiv Jugoslavije, što je naposljetku dovelo do prekida diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice krajem 1952. godine.⁴ Usporedno se radilo na otežavanju ili onemogućavanju kontakata s međunarodnom vjerskom zajednicom, osobito vjerskim organizacijama i hijerarhijom u Rimu.

Nakon Drugoga vatikanskoga koncila učestalo se vode pregovori usmjereni na ponovnu uspostavu službenih odnosa Jugoslavije i Svete Stolice, što omogućava, među ostalim, izgradnju novih crkvenih zgrada te oživljavanje nakladničke djelatnosti, no istodobno vlasti opetovano izražavaju zabrinutost zbog jačanja katoličanstva u zemlji. S obzirom na krizu u državnom vrhu početkom 1970.-ih te jačanje nacionalnih stremljenja, osobito u Hrvatskoj, gdje se Rimokatolička crkva afirmirala

⁴ Pritom je za našu svrhu osobito zanimljiv tretman vjerskih učilišta. Katolički bogoslovni fakultet, koji je prema odluci Hrvatskog sabora 1869. te ukazom cara Franje Josipa 1874. utemeljen kao četverogodišnji fakultet u sklopu Sveučilišta u Zagrebu, odlukom vlade NR Hrvatske od 29. siječnja 1952. ukinut je, odnosno prestao je biti sveučilišnom sastavnicom, nakon čega je uslijedilo i rješenje o otkazu službe svim njegovim profesorima i nastavnicima (*Vjesnik*, 18. prosinca 1952., str. 1, prema: Akmadža, 2013.). Dakako, to je u teoriji značilo samo da se za financiranje bogoslovije više neće izdvajati državna sredstva, što je odražavalo temeljno načelo odvajanja Crkve od države, no u praksi država je pojačala nadzor nad radom vjerskih učilišta donošenjem niza dopunskih uputstava i odluka uz Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica (1953.), kojima se omogućavalo zatvaranje vjerskih učilišta pri sumnji na neprijateljsku propagandu i djelovanje.

kao važan element nacionalnog identiteta, takva ambivalentnost u stavu države prema istoj kao političkoj i duhovnoj sili sasvim je razumljiva.

Nasuprot tome, crkve reformacije i crkve sljednice reformacije za komunistički režim nisu, ponajprije zbog svoje malobrojnosti, predstavljale ni političku ni svjetonazorsku konkurenciju te je on prema njima bio, kako procjenjuje Šeba, „prilično milosrdan“. Takva je relativna sloboda „imala svoju cijenu“, ali se ona „nije činila previsoka“ (Šeba, 2012.: 238). Slično mišljenje prevladava i kod Steindorffa, koji ističe (oslanjajući se na izjave Edgara Poppa⁵ kao i na arhivske izvore) kako antireligijska propaganda u Jugoslaviji nikada nije poprimila takve razmjere kao u Sovjetskom Savezu, budući da ni Tito ni državni vrh u svojim nastupima „nisu običavali zauzimati izričito antireligijske ili antiklerikalne pozicije“, te kako „osobito nikada nije bila usmjerena protiv protestanata“ (Steindorff, 2002.: 239). Ustvari, upravo u vrijeme gore spomenutih sukoba između režima i Rimokatoličke crkve koji su rezultirali, među ostalim, isključenjem katoličkih bogoslovnih fakulteta iz sveučilištâ u Zagrebu i Ljubljani te pravoslavnog iz sveučilišta u Beogradu, službeno je uspostavljena Luteranska crkva u Hrvatskoj, a na sinodu u Zagrebu 1951. usvojila je svoj statut kao „Evangelička crkva u Narodnoj Republici Hrvatskoj“ (Steindorff, 2002.: 242). Iste te godine biskup Reformirane crkve Sandor Agoston, opisujući odnose s komisijama za vjerska pitanja, tvrdi kako su one „pune ... razumijevanja i blagonaklone prema Reformiranoj crkvi, a u konkretnim slučajevima već su mnogo pomogle kako zemaljskoj crkvi, tako i pojedinim crkvenim zajednicama“ (Steindorff, 2002.: 246). Dakako, to ne znači da je situacija bila laka ili jednostavna, već prije to da su zahvaljujući svom manjinskom položaju i neeksponiranosti u javnom životu crkve reformacije i crkve sljednice reformacije u Jugoslaviji mogle lakše

⁵ Edgar Popp bio je župnik evangeličko-luteranske zajednice u Zagrebu (1946.–1960.) i senior Evangeličke crkve u NR Hrvatskoj (1951.–1960.). Ovakva blaga ocjena situacije u vrijeme komunističke vladavine treba ipak biti uzeta s rezervom uzme li se u obzir da je Edgarov otac, Philipp Popp, koji je od 1918. služio kao župnik u Zagrebu, a 1931. je imenovan prvim biskupom Njemačke evangeličke crkve u Jugoslaviji, smaknut zbog navodne suradnje s neprijateljem krajem lipnja 1945, a da je sam Edgar Popp proveo 1945./46. nekoliko mjeseci u logoru Stara Gradiška zbog služenja domobranima u svojstvu evangeličkoga vojnoga kapelana (usp. Steindorff, 2002.: 242).

preživljavati čak i u godinama najvećih napetosti između države i Rimokatoličke crkve. Utoliko je moguće reći da je njihov položaj u odnosu na druge (katolike, pravoslavne, muslimane) bio ravnopravniji nego u Jugoslaviji prije Drugoga svjetskog rata. Osobito se to odnosilo na tzv. sekte⁶ koje su u prijašnjem jugoslavenskom režimu bile zabranjivane i progonjene (vidi također Matošević, 2017.).

Izvršna su ilustracija tome tekstovi okupljeni u knjizi Zlatka Frida *Religija u samoupravnom socijalizmu* (1971.). Pravnik po struci i obnašatelj vrhovnih dužnosti u saveznoj i republičkoj (hrvatskoj) Komisiji za vjerska pitanja, Frid ovdje nudi šarolik izbor tekstova (isječke iz časopisa te zapisnike s raznih sjednica i savjetovanja državnih i partijskih organizacija), u kojima se širokogrudno govori o slobodi vjerskog izražavanja i osjećanja koja prožima jugoslavensko društvo kao socijalističko društvo na visokom stupnju razvoja.⁷ Samo godinu ranije pod Fridovim uredništvom objavljen je i zbornik *Vjerske zajednice u*

⁶ Od 1893. do 1921. postojale su „sekte“, primjerice nazareni i baptisti, koje su bile donekle zakonski regulirane, ali postojale su i ostale sekte koje se ne spominju, primjerice adventisti, pentekostalci i dr. Donošenjem Ustava, najprije Kraljevine SHS (1921.), a potom i Jugoslavije (1931.), „usvojene“ su vjeroispovijesti koje su bile zakonski priznate na bilo kojem dijelu područja, što je 1918. inkorporiran u Kraljevinu SHS. To se, primjerice, odnosilo na evangeličku i baptističku vjeroispovijest, dok su ostale nespomenute mogle biti priznate samo novim zakonom. Sve ostale koje nisu potpadale pod jednu od te dvije kategorije smatrane su sektama (Knežević, 2001.).

⁷ Primjera radi, jedna od cjelina knjige nosi naslov „Vjerska sloboda u socijalističkom društvu dobiva puniji sadržaj“, a u njoj se citira predavanje neimenovanog predavača (najvjerojatnije samog autora) održano na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 2. travnja 1970. godine. Tu doznajemo kako su „konfesionalne zajednice“, u koje autor eksplicitno ubraja i „adventiste, baptiste, evangeliste i dr.“ same krive dolaze li u sukob s državnim vlastima, jer taj je sukob isključivo rezultat njihova nesnalaženja u povijesnom trenutku. Naime, novo društvo ne „sužava pojam slobode savjesti ili vjeroispovijesti“, nego dapače „u takvim kvalitativno novim uvjetima dolazi do veće i punije slobode“ (Frid, 1971.: 68). Štoviše, sve su vjerske zajednice ravnopravne, a „država garantira svim građanima slobodu vjerovanja i slobodu nevjerovanja“ (Frid, 1971.: 70). Sam termin „konfesionalne zajednice“ službeni diskurs koristi tako da u njega jednakopravno ubraja i nekršćanske vjerske zajednice. U razgovoru s *Glasmom Koncila* u studenome i prosincu 1967. Frid spominje kako su „jugoslavenski komunisti svjesni da u konfesionalnim zajednicama, pa i u katoličkoj, naročito u svjetskim razmjerima, postoje snage koje iskreno žele bolju budućnost svijeta, mir, toleranciju i koegzistenciju među ljudima i zemljama s različitim porecima...“ (kurziv M. S.) (Frid, 1971.: 182; usp. iste ili slične formulacije na str. 45, 49 i drugdje).

Jugoslaviji, u kojem su obrađene najbrojnije (njih petnaest) od „više od 30 konfesionalnih zajednica“ koje djeluju u SFR Jugoslaviji (Ceranić, 1970.: 7). U poglavlju o njihovom pravnom položaju Ivan Lazić potanko obrazlaže pojedine članke *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica*, a među ostalim (važno za našu temu) i kako konfesionalne zajednice „slobodno osnivaju vjerske škole za spremanje svećenika (čl. 4), same upravljaju njima, slobodno određuju nastavni plan i program i slobodne su u odabiranju nastavnika za ove škole“ (Lazić, 1970.: 64).⁸ Vratimo li se na Šebinu ocjenu da je ta sloboda „imala svoju cijenu“, ali se ona „nije činila previsoka“, može se reći kako je potiskivanje religije u privatnu sferu, koje je za većinske crkve značilo gubitak moći i vjerskog monopola u zemlji te osujećivanje aktivnih veza s „centralom u inozemstvu“, za većinu crkava reformacije i crkava sljednica reformacije ionako bilo *modus vivendi*, a proklamirana ravnopravnost na mnogim je mjestima polučila sasvim opipljive rezultate.

Za razumijevanje povijesnih okolnosti vremena nastanka „avangardnog“ projekta Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik potrebno je spomenuti još jedan element u društveno-političkom diskursu režima, a to je naglasak na tolerantnosti i širini horizonta jugoslavenske države. Riječ je o vremenu u kojem se Jugoslavija i inače ističe na međunarodnom planu kao nositeljica avangarde i napretka (prisjetimo se suvremene umjetnosti 1970.-ih, pojave neoavangardnih časopisa, razvoja umjetničke kritike, djelovanja avangardnih glazbenika, filmaša i fotografa, sudjelovanja hrvatskih arhitekata i dizajnera na Bijenalu u

⁸ Prema Lazićevoj procjeni, u razvoju „činjeničnih odnosa između države i konfesionalnih zajednica“ u socijalističkoj Jugoslaviji „najmanje poteškoća na putu tog razvoja bilo je s protestantskim, islamskom, Makedonskom pravoslavnom i drugim manjim konfesionalnim zajednicama“. Autor ističe kako je bilo i iznimaka, posebno u prvim poslijeratnim godinama, ondje gdje je zajednica bila pod snažnim utjecajem centrale u inozemstvu ili gdje su njezina načela bila suprotna državnom pravnom poretku (zabrana služenja vojnog roka, nošenja oružja, sudjelovanja na izborima), no i tu je proces sređivanja odnosa tekao brzo te su „danas odnosi između njih i države zadovoljavajući... Ovakav tok brzog sređivanja faktičnih odnosa s ovim konfesionalnim zajednicama bio je razumljiv, jer je većina od njih tek u novoj Jugoslaviji prvi put u povijesti svog postojanja u ovim krajevima mogla potpuno slobodno djelovati“ (Lazić, 1970.: 76). Važnost protestantskih zajednica za režim ističe i Todo Kurtović u svojoj procjeni situacije u Bosni i Hercegovini (Kurtović, 1978.: 221-222).

Veneciji i svjetskim izložbama, Velesajma u Zagrebu, vanjskopolitičkog otvaranja prema Zapadu, uključujući Saveznu Republiku Njemačku, procvata turizma na Jadranu i još brojnih drugih primjera) pa se u to razdoblje dobro uklapa upravo opisano isticanje tolerancije prema religiji.

3. Osnivanje Fakulteta i njegovo djelovanje u SFRJ

U gore citiranoj prijavi utemeljenja Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik iz 1975. godine izričito se navodi da će fakultet koristiti prostore Evangeličke crkve u Gundulićevoj 28 (konfiscirane ubrzo nakon završetka rata, ali uz djelomično dopuštenje za korištenje)⁹ te da će služiti „za potrebe protestantskih vjerskih zajednica“. Ovdje je riječ o formulaciji koja je bila sasvim u skladu s čl. 4 *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica* (Uredžbeni zapisnik Sekretarijata za kulturu, obrazovanje i fizičku kulturu Grada Zagreba, 1975.).

No ubrzo se pokazalo da je željena misija Fakulteta bila šira od ove koju navodi dokument prijave utemeljenja, a iz koje se može iščitati svojevrсна prilagodba očekivanju režima da vjerske zajednice i institucije povezane s vjerom egzistiraju na način geta.¹⁰ Tako je Fakultet – zacijelo na tragu Vlačićeve vizije o sveučilištu za južnoslavenske narode u Regensburgu – od samih početaka svojega djelovanja bio teološko-obrazovna ustanova prepoznata u širokom krugu te su se na njemu školovali ne samo budući crkveni djelatnici različitih protestantskih crkava iz šire regije, nego i studenti iz drugih kršćanskih konfesija (rimokatoličke, pravoslavne ...), kao i oni drugačijih

⁹ Detaljnije o tome Steindorff, 2002.: 250-252.

¹⁰ O tome, među ostalim, svjedoči i popis uzvanika na svečanosti otvorenja Fakulteta (Šeba, 2009.: 132-133) koji je zabilježen u promotivnoj brošuri: „Ivan Lazić, tajnik Komisije za odnose s religijskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora SRH, Stjepan Cerjan, predsjednik Komisije za odnose s vjerskim zajednicama Skupštine grada Zagreba, Josip Turčinović, profesor Rimokatoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, Čedomir Drašković, profesor Srpskog Pravoslavnog fakulteta u Beogradu, Franc Perko, dekan Rimokatoličkog fakulteta u Ljubljani“ (Deutsch i Horak, n.d., str. 2).

religijskih pripadnosti i svjetonazora.¹¹ Kao što je nagoviješteno u samim počecima njegova djelovanja, kao cilj Fakulteta, pored službe protestantskim crkvama i drugim vjerskim zajednicama u zemlji i inozemstvu, istaknuto je i oživljavanje baštine reformacije. Povrh toga, u promotivnoj brošuri (Deutsch i Horak, n.d.), objavljenoj nekoliko godina nakon osnutka, upućuje se na Vlačićevu misao o reformaciji kao velikom historijskom i kulturnom pokretu za čiji je razvoj potrebna znanstvena osnova i uzdizanje znanstvenoga kadra, te iskazuje nada da će se ta vizija ostvariti budućim djelovanjem Fakulteta. Jednako tako, naznaka humanističkih ciljeva može se naslutiti u nakani odgajanja studenata u duhu Evanđelja, čime se željelo postići da njihov kršćanski život „motivira i daje jedan općenito pozitivan odnos prema životu i ljudima“. Takva orijentacija bila je od početka razvidna i iz programa, koji je kako svojim petogodišnjim opsegom, tako i svojom zasnovanošću na europskoj klasičnoj, humanističkoj i teološkoj tradiciji te, uz njegovanje reformacijske baštine, na općekršćanskim vrijednostima svjedočio da se ovdje radi o ambicioznom projektu izlaska iz okvira geta (Šeba, 2009.: 134-135; Deutsch i Horak, 10-11). U tom je smislu važno napomenuti da je samo godinu dana nakon početka rada Fakultet u Opatiji organizirao međunarodni simpozij pod nazivom *Zadaća Crkve u suvremenom svijetu*. Izlaganja trojice inozemnih predavača pratilo je više od 160 sudionika iz šest europskih zemalja i brojnih crkvenih tradicija, a naknadno su prikupljena i objavljena u zborniku (*Crkva u suvremenom svijetu*, 1980.). Širina vizije Fakulteta razvidna je bila i iz sastava nastavnog osoblja (Šeba, 2009.: 132-133). U tom je pogledu moguće reći da se TFMVI izdvajao od drugih teoloških učilišta koja su postojala u to vrijeme, a koja su djelovala u prvom redu pod određenim konfesionalnim predznakom, što je prepoznatljivo i u njihovu nazivlju. Ukoliko ga se pak želi posebno usporediti s protestantskim obrazovnim institucijama koje također nastaju u tom razdoblju, moguće je reći da se Fakultet od njih razlikovao i po tome

¹¹ Dokazi za ovu tvrdnju mogu se, primjerice, pronaći u upisnoj evidenciji Fakulteta iz tog početnog razdoblja, gdje kandidati u svojim molbama za odobravanje upisa u pravilu izrijeком navode pripadnost točno određenoj crkvenoj ili vjerskoj zajednici, odnosno svjetonazoru.

što je obimom i širinom svojega programa bitno nadilazio obim i tip biblijske škole kakav je u ono vrijeme bio dominantna oznaka tih obrazovnih institucija (Šeba, 2009.: 132-133).¹²

Zahvaljujući atraktivnosti takva pristupa, djelovanje Fakulteta u početnom razdoblju, a srazmjerno okvirima i mogućnostima djelovanja religijskih institucija u tadašnjoj SFRJ, obilježeno je priličnim zamahom koji se ogledao u solidnom priljevu studenata, pisanju skripti, začecima izdavačke djelatnosti te postojanju iznimno pozitivnog imidža ustanove u kršćanskoj ekumeni, ali i u široj akademskoj i kulturnoj javnosti (Šeba, 2009.: 134-135).

Iznimnu šansu sadržanu u viziji svojega djelovanja, kao i u relativno povoljnom povijesnom trenutku nastanka, Fakultet ipak nije uspio ostvariti, čime je ostvarenje te vizije odgođeno za nekoliko desetljeća. Naime, nakon nešto manje od desetak godina Fakultet ulazi u krizu iz ne do kraja poznatih i istraženih razloga.¹³ Dolazi do povremenih prekida u održavanju nastave, studenti teško ostvaruju sva svoja prava, rad na ustanovi postupno zamire, a njezin dobar imidž sve više zamjenjuju nepovjerenje i sumnja (Šeba, 2009.: 136-137). Ishod te kompleksne krize bila je činjenica da se Fakultet našao u poprilično ruiniranom stanju: nastava se održavala neredovito, nastavno osoblje je angažirano sporadično, financiranje ustanove nije bilo planirano dugoročno, mehanizmi i tijela odlučivanja bili su nedefinirani, a broj upisanih studenata vrlo nizak.¹⁴ No unatoč nepovoljnim povijesnim

¹² Odjeci ovakvoga širokog razumijevanja misije ustanove prisutni su i u stranom tisku. Dakako, bilo je i onih koji su glede ovakve široke ekumenske koncepcije iskazivali skepsu. Vidi Knall, 1977.: 10.

¹³ Nažalost, u dokumentaciji koju je iz tih vremena sadašnja uprava naslijedila 2004. godine u trenutku početka procesa revitalizacije ustanove nisu sačuvani gotovo nikakvi tragovi koji bi pomogli jasnije rasvijetliti genezu ove krize. Jednim dijelom ona je svakako bila vezana uz turbulentnu situaciju u Evangeličkoj (luteranskoj) crkvi u RH (vidi Šeba, 2009.: 136). No vjerojatno ju je moguće promatrati i u širem kontekstu kriznih situacija manjinskih protestantskih crkava u istočnom bloku, gdje se kao posljedica getoizacije povećava i šansa za netransparentnost djelovanja njihovih vođa, odnosno za pojavu lidera s autoritarnim sklonostima koji se s vremenom otuđuju od zajednica (u) kojima služe. U svakom slučaju, Fakultet u tom razdoblju djeluje pod vodstvom dekana dr. Vladimira Deutscha, seniora Evangeličke (luteranske) crkve u Republici Hrvatskoj.

¹⁴ Nakon smrti dekana Deutscha 1999. godine, mjesto dekana preuzima prof. dr. sc. Vitoimir Belaj, etnolog s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Šeba, 2009.: 138).

okolnostima u kojima je tijekom svog postojanja Fakultet morao djelovati, a među koje, osim ne do kraja razjašnjene unutarnje krize u koju je zapao, posebice pripada rat u Hrvatskoj, odnosno društvena i gospodarska kriza koja je njime bila izazvana, kao i složene promjene koje su se događale u poslijeratnoj Hrvatskoj kao zemlji u tranziciji, Teološki fakultet je, uz određene uspone i padove, ipak uspio održati kontinuitet svojega djelovanja.

4. Izazovi i promjene na početku novoga tisućljeća

Na početku novoga tisućljeća polagano dolazi do pokušaja oživljavanja djelovanja Fakulteta. Očito prepoznajući vrijednost ove ustanove te njezin specifičan doprinos hrvatskoj kulturi, društvu i obrazovanju, a osobito njezin potencijal u smislu promicanja vrijednosti ekumenškog te međureligijskog dijaloga u novoutemeljenoj hrvatskoj državi, Ministarstvo znanosti i tehnologije 23. svibnja 2001. godine na temelju članka 20. Zakona o visokim učilištima (1996., čl. 20) Fakultetu izdaje *Dopusnicu za početak obavljanja djelatnosti*, i to kao visokom učilištu pod nazivom Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik s pravom javnosti.¹⁵ Tim je dokumentom, koji je pohranjen u pismohrani Fakulteta, ova institucija po prvi put u svojoj povijesti, premda svrstana u privatna učilišta, priznata kao institucija s pravom javnosti.¹⁶ Ujedno je i hrvatska država učinila važan korak prema priznavanju prava na prisutnost

¹⁵ Prema izrijeku iz *Dopusnice* djelatnosti ovog visokog vjerskog učilišta obuhvaćaju izvedbu dodiplomskog i poslijediplomskog studija te izvedbu znanstvenog i visokostručnog rada u znanstvenim poljima teologije i filozofije kao i u drugim s teologijom povezanim znanostima. U obrazloženju za izdavanje *Dopusnice* navode se, među ostalim, sljedeći razlozi: da je utvrđeno da je ovo visoko učilište osnovano 31. listopada 1976., pri čemu je imalo isti tretman kao i Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, te da je Nacionalno vijeće za visoku naobrazbu dopisom od 26. rujna 1994. dalo pozitivno mišljenje o potrebi osnutka ovog visokog vjerskog učilišta.

¹⁶ Nakon promjene sjedišta (vidi dolje) i prijena postojeće dokumentacije iz pismohrane utvrđeno je da je nemoguće odrediti radi li se o cjelovitoj i potpunoj dokumentaciji. Budući da postoji utemeljena pretpostavka da dio dokumenata ipak nedostaje, kao i da će konačna klasifikacija trenutno dostupne arhivske građe biti moguća tek nakon što se ta dokumentacija kompletira, u nastavku teksta čitatelj će povremeno biti upućen na pismohranu Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik te će se svi dokumenti koji su dostupni samo u njoj označavati kao „Pismohrana“.

i djelovanje ovog vjerskog učilišta kao učilišta manjinskih vjerskih zajednica u hrvatskom javnom prostoru, a posebice u visokom školstvu.

No premda je *Dopusnica* osigurala osnovni pravni okvir za djelovanje fakulteta kao institucije s pravom javnosti, ipak je još podosta drugih pitanja ključnih za njezinu budućnost ostalo otvoreno i problematično. Krajnje spornim ubrzo se pokazalo pitanje vrste studijskog programa koje ovo visoko učilište može izvoditi. Prema *Dopusnici* Fakultet može izvoditi dodiplomski i poslijediplomski studij, čime se podrazumijeva sveučilišna razina studija te se u skladu s time imenuje kao fakultet (Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik). Ovakvi termini iz *Dopusnice* sasvim odgovaraju naravi studija teologije, koji od svojih početaka u srednjem vijeku djeluje u obliku sveučilišnog studija kakav se nalazio u temeljima europskih sveučilišta te je ostao jedan od samo tri (i to najprestižnijih) studija višega ranga koji su vodili do magistarske i potom doktorske titule. Ipak, pri pokušaju primjene dobivene *Dopusnice* Fakultet je naišao na ozbiljne teškoće. Naime, u relativno kratkom roku nakon njezina izdavanja donesen je i *Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (2003.) koji je mogućnost izvođenja sveučilišnih studija pridržao isključivo sastavnicama Sveučilišta.¹⁷ Tako je ovakvom legislativom Fakultetu, kao učilištu koje nije bilo u sastavu niti jednoga hrvatskog sveučilišta i time neminovno klasificirano kao privatno učilište, ustvari bilo onemogućeno pristupiti propisanoj proceduri akreditacije svog programa pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta (u nastavku teksta: MZOS), odnosno pri Agenciji za znanost i visoko obrazovanje (u nastavku teksta: AZVO) na željeni i jedini primjeren način: kao sveučilišnoga preddiplomskog i diplomskog studija usklađenog s bolonjskim standardima.

Kao drugo iznimno problematično pitanje pokazalo se pitanje zadovoljavanja propisanih uvjeta za izvođenje studija (*Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, 2003., čl. 51. st. 4), a prema kojima će se dopusnica izdati visokom učilištu koje ima potreban broj

¹⁷ Zakon tako propisuje da „preddiplomsko, diplomsko i poslijediplomsko obrazovanje“ potpada pod zadaće sveučilišta, dok je „stručno visoko obrazovanje“ zadaća visokih škola i veleučilišta (*Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, 2003., čl. 3).

stalno zaposlenog nastavnog i drugog osoblja s odgovarajućom znanstvenom i stručnom kvalifikacijom, odgovarajući prostor i opremu, te osigurana potrebna novčana sredstva za svoj rad, uključujući jamstvo o kontinuitetu prema stavku 8. istoga članka. Naime, za razliku od situacije teoloških učilišta većinske Rimokatoličke crkve, koja su se nakon uspostavljanja neovisne hrvatske države mogla na osnovi višestoljetne tradicije vratiti u sastav sveučilišta ili su pak osnovana kao nove sastavnice hrvatskih sveučilišta (čime se za njih otvorila mogućnost financiranja iz javnog proračuna kao i korištenja drugih resursa dostupnih javnim učilištima), status TFMVI-ja, premda mu je *Dopusnicom* iz 2001. načelno osiguran okvir za djelovanje, bio je takav da je u praksi to djelovanje postalo vrlo upitno – ponajprije stoga što za rad tog učilišta, kao privatnog visokog učilišta, nije bilo moguće zatražiti nikakva sredstva iz javnog proračuna koja su bila nužno potrebna za ispunjavanje preduvjeta propisanih za dobivanje nove dopusnice.¹⁸

Slijedom svih tih okolnosti sve je više postajalo jasno da *Dopusnica* iz 2001. ne osigurava budućnost ustanove kao ni njezinu integraciju u obrazovni sustav Republike Hrvatske te da bi se ustanova ubrzo mogla naći suočena s pitanjem svog stvarnog, ali i pravnog opstanka. Na taj način se Fakultet, koji se ionako već dulje vrijeme nalazio u krizi, našao suočen s trojakim, izvanredno zahtjevnim zadatkom. Kao prvo, trebalo je „oživjeti“ rad ustanove kako glede nastave, tako i glede drugih aktivnosti koje su povezane s teologijom te tako sačuvati kontinuitet rada koji je već posve bio doveden u pitanje. Kao drugo,

¹⁸ Tako je Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu ponovno postao sastavnicom Sveučilišta odlukom Izvršnog vijeća Sabora Republike Hrvatske iz 1990. godine nakon 38 godina djelovanja kao isključivo crkvena ustanova i to na temelju tradicije njegova djelovanja u sklopu Sveučilišta u Zagrebu od samog utemeljenja 1869. godine. Katolički bogoslovni fakultet u Splitu stekao je status sastavnice Sveučilišta u Splitu 1997. temeljem pozivanja na stoljetnu tradiciju i osobito na integraciju Teologije u Splitu u Sveučilište u Zagrebu kao podružnice KBF-a od 1995. godine, dok Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu svoj status sveučilišne sastavnice može zahvaliti molbi dijecezanskog biskupa mons. dr. Marina Srakića 2003. upućenoj Kongregaciji za katolički odgoj u Rimu, koja ga je 4. lipnja 2005. osnovala kao fakultet u sastavu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

trebalo je u najkraćem mogućem roku pronaći primjereno rješenje za integraciju u hrvatski sustav visokog školstva u skladu sa smjernicama novog Zakona, odnosno smjernicama Bolonjske deklaracije.¹⁹ I kao treće, trebalo je pronaći model kako da Fakultetu za potrebe izvođenja studija postane dostupno financiranje iz državnog proračuna.

Paralelno s ovim promjenama dolazi i do buđenja angažiranosti kod crkava osnivača, pa se tako najprije 23. travnja 2001. donosi nova *Odluka o osnivanju*, a 9. srpnja 2003. i novi *Statut Teološkoga fakulteta Matija Vlačić Ilirik* (Pismohrana). Tim se aktima nastoji učvrstiti status ustanove u skladu s novonastalim zakonskim okvirima, čemu je pridonio i novi Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica koji izrijekom dopušta osnivanje „učilišta bilo kojeg stupnja“ koja imaju pravnu osobnost i pravo javnosti (2002., čl. 11). Konačno, kako bi se pokušalo adekvatno odgovoriti na gore spomenuti trostruki izazov, osnivači počinju raditi na zapošljavanju djelatnika koji će aktivno pristupiti rješavanju problema. Najprije je tijekom 2003. angažirana Lidija Matošević,²⁰ koja je sljedeće godine postavljena na mjesto prodekanice. Iste godine na mjesto tajnika ustanove dolazi Enoch Šeba.²¹ U svibnju 2004. dolazi i do početka djelovanja na novoj lokaciji – uslijed nesređenih odnosa unutar Evangeličke crkve Fakultet napušta prostorije

¹⁹ Imajući na umu ekstremno kratke rokove unutar kojih je tadašnje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta pristupilo reformi visokog školstva i implementaciji novog sustava koji je zahtijevao izradu i verifikaciju novih studijskih programa, taj je zadatak bio gotovo neostvariv za ustanovu koja je tek krenula praktički ispočetka obnavljati svoje djelatnosti i resurse.

²⁰ Lidija Matošević diplomirala je filozofiju, povijest i katoličku teologiju na Sveučilištu u Zagrebu, magisterij iz teologije postigla je na Evandeoskom teološkom fakultetu u Osijeku, a 2003. stekla je doktorat iz teologije na evangeličkom teološkom fakultetu Ruprecht-Karls-Universität u Heidelbergu.

²¹ Nakon završetka dodiplomskog studija teologije na Evandeoskom teološkom fakultetu u Osijeku, Enoch Šeba je sljedećih šest godina proveo na radnom mjestu tajnika Studentskog evandeoskog pokreta u Zagrebu. Ubrzo nakon početka rada na Fakultetu počinje s diplomskim studijem na International Baptist Theological Seminary u Pragu, gdje će i steći titulu magistra teologije. Osim toga valja istaknuti kako dekan u ovom razdoblju zbog svoje zauzetosti na matičnom Filozofskom fakultetu za velik dio poslova opunomoćuje prodekanicu i tajnika, čiji se rad u počecima u cijelosti financira potporom Saveza baptističkih crkava u RH. Ipak, on je, kao vjernik-evangelik i ugledni znanstvenik tijekom čitavog procesa revitalizacije ustanove davao nemjerljiv doprinos i poticaj njegovu napredovanju.

Evangeličke crkvene općine u Gundulićevoj ulici i nastavlja djelovati u novim, premda skromnijim i unajmljenim prostorima u Radićevoj 34 te pritom mijenja svoje sjedište (Šeba, 2009.: 139-140). Tim zbivanjima zapravo otpočinje razdoblje teške borbe: borbe za održanje i revitalizaciju ustanove i osiguravanje njezine budućnosti unutar visokoškolskog sustava Republike Hrvatske.

Tijek revitalizacije ustanove krenuo je vrlo dobro, pa čak i iznad svih očekivanja. Na Fakultet su ubrzo započeli pristizati studenti iz protestantskih crkava, ali i drugih kršćanskih konfesija, religija i svjetonazora, što svjedoči o tome da je vizija ustanove kakva je zacrtana u počecima, unatoč problemima u njezinu ostvarenju, bila primjeren odabir.²² Fakultet se ubrzano reafirmira i u javnosti, ponajprije izdavačkom djelatnosti te javnim nastupima, među kojima svakako treba istaknuti priređivanje za pretisak i predstavljanje javnosti prvotiska prijevoda Novoga zavjeta na hrvatski jezik 2007. i 2008., koji su 1562./1563. bili načinili hrvatski protestantski okupljeni u tzv. uraškom krugu, kao i gostovanje Jürgena Moltmanna 2005. (Šeba, 2009.: 145-146; 149). Čitavo to vrijeme Fakultet se prilično uspješno distancirao od još uvijek postojećih problema u Evangeličkoj crkvi koji su se ranije negativno odražavali na njegov rad i reputaciju, kako u zemlji tako i u inozemstvu.²³ Godine 2010. Fakultet uspijeva pribaviti i prostor za vlastitu depozitnu knjižnicu (Pismohrana). Razvija se uspješna suradnja s pojedinim sastavnicama Sveučilišta u Zagrebu (osobito s Katoličkim bogoslovnim fakultetom, Filozofskim fakultetom Družbe Isusove te Hrvatskim studijima), kao i s teološkim znanstvenicima i ustanovama u inozemstvu. Zahvaljujući prihodima od školarina, izdavaštva i donacija osiguravaju se i minimalna sredstva za funkcioniranje ustanove (Šeba, 2009.: 138-140). Određeni dio studenata nakon stjecanja diplome na Fakultetu aktivno pridonosi radu i životu vjerskih zajednica i društva,

²² Tako je već u akademskoj godini 2004./2005. prvu godinu studija prvi put upisalo 45 studenata (Pismohrana).

²³ Zbog tih problema došlo je ranije i do gubitka kontakata i suradnje s inozemnim partnerima koji su u počecima djelovanja Fakulteta pružali razne vrste potpore. U ovom razdoblju dolazi do postupnog, ali uspješnog obnavljanja tih veza i uspostave novih oblika suradnje.

a neki među njima uspješno nastavljaju studij na drugim učilištima u Hrvatskoj i inozemstvu.

Međutim drugi dio zadatka, usklađivanje sa smjernicama novog Zakona, odnosno Bolonjske deklaracije, pokazalo se kao izazov spojen s velikim poteškoćama. Dio njih proizlazio je iz činjenice da je Fakultet kao privatna ustanova bio *de facto* prinuđen zatražiti verifikaciju stručnoga, odnosno specijalističkoga studija teologije te odustati od sveučilišne razine studija. Drugi dio problema dolazio je od činjenice da je svrstavanje Fakulteta među privatna učilišta uvelike otežavalo, a u praksi i onemogućavalo pristup sredstvima iz državnog proračuna te time posredno dovodilo u pitanje i samo usklađivanje sa Zakonom, osobito po pitanju broja stalno zaposlenih nastavnika te drugih uvjeta za izvođenje studija. Upravo zbog toga pod znak pitanja dovedeno je i samo akreditiranje stručnog i specijalističkog studija.

Poštujući važeću zakonsku regulativu, ali istodobno i neizbježno dovodeći u pitanje humanističku prirodu studija teologije i njegovu sveučilišnu razinu, vodstvo Fakulteta odlučuje se, u cilju osiguravanja nastavka djelovanja institucije, prihvatiti jedinu mogućnost koju je postojeći zakonski okvir nametnuo studijima teologije manjinskih vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj. Stoga u travnju 2007. dostavlja MZOS-u prijedlog redovitoga stručnog studija teologije u svrhu njegove verifikacije, koju u lipnju 2007. dopunjava *Izjavom o jamstvu kontinuiteta* (Pismohrana).

Paralelno s pripremama za predaju prijedloga studijskih programa AZVO-u, vodstvo Fakulteta počevši od 2004. u više navrata kontaktira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, Vladu Republike Hrvatske i Komisiju za odnose s vjerskim zajednicama, pri čemu – kako u pisanim obraćanjima, tako i na sastancima koji su održavani s pojedinim predstavnicima tih institucija – ukazuje na to da tretman institucije kao pukog privatnog učilišta, od kojega se očekuje da vlastitim sredstvima osigura svoj rad, ovu ustanovu manjinske vjerske zajednice dugoročno dovodi u težak i u osnovi neizdrživ položaj u kojemu neće moći optimalno zadovoljiti zakonske propise po pitanju uvjeta rada. Iz tog razloga vodstvo Fakulteta od nadležnih tijela traži minimalnu financijsku potporu koja bi pomogla proces usklađivanja Fakulteta sa

Zakonom. Nažalost, ova višegodišnja komunikacija (2004.–2008.) nije dovela do željenog rezultata, već je od strane predstavnika državnih tijela uvijek iznova bilo naglašavano da se Fakultet najprije treba vlastitim financijskim snagama uskladiti s važećim zakonskim propisima i da je tek nakon toga moguće pokrenuti razgovore o eventualnoj financijskoj potpori, odnosno nekom obliku javnog financiranja (Pismohrana).

5. Koraci prema Sveučilištu u Zagrebu i početak procesa integracije

Svjesno činjenice da će se Fakultet ubrzo ponovno naći u vrlo teškoj situaciji, vodstvo Fakulteta obraća se u lipnju 2008. za pomoć Sveučilištu u Zagrebu (Pismohrana, 2008.), te iznosi situaciju u kojoj se nalazi: kako u pogledu problematike vezane uz nemogućnost da se u skladu s važećim Zakonom studij teologije na Teološkom fakultetu Matija Vlačić Ilirik izvodi kao teologiji jedino primjeren sveučilišni studij, tako i u pogledu poteškoća u realizaciji barem minimalnog financiranja institucije iz državnog proračuna. Nakon konzultacija obavljenih unutar Sveučilišta, ali i s bitnim čimbenicima izvan njega, ono predlaže *Sporazum o pokretanju i zajedničkom izvođenju studijskih programa preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija* Protestantska teologija (Pismohrana). Prema tom sporazumu između Sveučilišta i Fakulteta, potpisanom 20. siječnja 2009., Sveučilište u Zagrebu postaje nositelj studijskih programa, a Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik koordinator njihovog izvođenja (čl. 2). Sporazumom se nadalje utvrđuje da će Fakultet izraditi prijedloge spomenutih studijskih programa u čijem bi izvođenju sudjelovali i nastavnici Sveučilišta i njegovih sastavnica (čl. 3) te da će konačni prijedlog studijskih programa za Senat sveučilišta izraditi Radna skupina pri Sveučilištu u koju će se imenovati predstavnici Katoličkog bogoslovnog fakulteta, Hrvatskih studija te Filozofskog fakulteta Družbe Isusove (čl. 4), kako bi se u primjerenom roku proveo postupak donošenja programa te od Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta ishodila dopusnica za izvođenje (čl. 5). Pri Sveučilištu se osniva radna skupina za pokretanje studijskih programa, koju na temelju rektorova imenovanja predvodi

Lidija Matošević (Pismohrana). Programi koje je ta radna skupina pripremila uspješno prolaze proceduru verifikacije unutar Sveučilišta i bivaju prihvaćeni na sjednici Senata 21. travnja 2009. godine (Sveučilište u Zagrebu, 2009.: 5-6). Međutim nakon zastoja uzrokovanog izmjenom Zakona o osiguranju kvalitete u visokom obrazovanju isti ti programi još jednom prolaze čitavu proceduru, da bi se donošenje odluke o njihovom osnivanju i izvođenju konačno dogodilo na sjednici Senata 16. studenoga 2010. (Sveučilište u Zagrebu, 2010.).

Paralelno s potpisivanjem Sporazuma i pokretanjem procesa verifikacije na Sveučilištu, a na poticaj uprave Sveučilišta, predstavnici Fakulteta stupaju u kontakt s nadležnim Ministarstvom radi aktualizacije razgovora o sufinanciranju studijskih programa kojima je sada nositelj Sveučilište u Zagrebu. Tijekom tih razgovora od strane MZOS-a iskazano je da se pitanje sufinanciranja ovih studijskih programa po završetku procesa verifikacije, odnosno po dobivanju pozitivnog mišljenja AZVO-a, neće smatrati problematičnim. Potom MZOS donosi i odluku o upisu pred-diplomskog studija u Upisnik studijskih programa, gdje naznačuje da će sufinanciranje ovog programa biti moguće po dobivenom pozitivnom mišljenju Agencije za znanost i visoko obrazovanje (Pismohrana).

U iščekivanju pozitivnog mišljenja AZVO-a, a kako se ne bi dovođio u pitanje kontinuitet studija, Sveučilište u Zagrebu raspisuje u ljeto 2011. natječaj za upis u prvu godinu preddiplomskog studija, pa se u jesen te godine kreće s izvođenjem preddiplomskog studija na bazi samofinanciranja (od strane Fakulteta) u dobroj vjeri da pozitivno mišljenje AZVO-a neće izostati. Potkraj godine, točnije 8. prosinca 2011., Sveučilište i Fakultet potpisuju *Sporazum o ustroju, organiziranju i izvođenju nastave sveučilišnog preddiplomskog i diplomskog studija* Protestantska teologija (Pismohrana). Prof. dr. sc. Siniša Zrinščak²⁴ imenovan je voditeljem studija, a dr. sc. Lidija Matošević zamjenicom

²⁴ Budući da Fakultet u tom trenutku, iz razumljivih razloga, nije imao nijednu osobu sa znanstveno-nastavnim zvanjem u području protestantske teologije, položaj voditelja studija prihvaća prof. Zrinščak, sociolog s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji je tada već nekoliko godina surađivao s Fakultetom kao vanjski suradnik. Od tada pa sve do danas on je svojim neumornim zalaganjem, stručnošću i požrtvovnošću iznio velik dio tereta svih razvojnih procesa koje opisujemo u ovom radu.

voditelja. Nakon toga dolazi do ustrojavanja Vijeća studija, pokretanja izbora u znanstveno-nastavna zvanja za potrebe novoosnovanog studija, te donošenja niza drugih odluka i dokumenata nužnih za funkcioniranje studija (Pismohrana). Tijekom akademske godine 2011./2012. pedesetak aktivnih studenata s viših godina Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik upisuje se na preddiplomski studij *Protestantska teologija* Sveučilišta u Zagrebu (Pismohrana). Odobrenje za upis u Upisnik studijskih programa MZOS izdaje 10. travnja 2013., čime je konačno omogućen i upis studenata u diplomski studij, pa se s redovitim upisima kreće u akademskoj godini 2013./2014.

U međuvremenu AZVO 27. srpnja 2012. dostavlja Sveučilištu i MZOS-u pozitivno mišljenje o opravdanosti javnog financiranja sveučilišnog preddiplomskog i diplomskog studija *Protestantska teologija* (Pismohrana). Unatoč očekivanjima Sveučilišta i Fakulteta te prethodnim obećanjima od strane MZOS-a, u razgovorima s predstavnicima MZOS-a sada se pokazuje da je potpisivanje Sporazuma o financiranju ova dva studija iznimno neizvjesno te da bi moglo biti do daljnjega odgođeno. Tek nakon više od godine dana pregovora, u koje je uključen bio i Ured predsjednika RH (Pismohrana), Sporazum između MZOS-a, Sveučilišta u Zagrebu i Fakulteta konačno je potpisan 22. listopada 2013., čime je regulirano financiranje novoustrojenih studija i osiguran minimum za njihovo normalno izvođenje (Pismohrana). Odmah nakon toga pristupa se i procesu otvaranja radnih mjesta na Sveučilištu za potrebe protestantske teologije te rješavanju niza pitanja vezanih uz studentski status te studentsku evidenciju (Pismohrana).

6. Doprinos integracije: osnivanje Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik

Navedenim sporazumima sa Sveučilištem u Zagrebu kao i Sporazumom s MZOS-om aktualna situacija i status Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik znatno su se promijenili u odnosu na dotadašnju i to u više aspekata.

Sukladno sporazumima koji su potpisani sa Sveučilištem u Zagrebu, nositelj sveučilišnog preddiplomskog i diplomskog studija *Protestant-*

ska teologija postalo je samo Sveučilište u Zagrebu. Time je – premda se ti programi svojim sadržajem, odnosno usmjerenjem nadovezuju na višedesetljetno teološko obrazovanje na Teološkom fakultetu Matija Vlačić Ilirik – funkcioniranje ovih studija u potpunosti prešlo u nadležnost sveučilišnih tijela studija, odnosno Vijeća studija *Protestantska teologija* i voditelja studija. Izravna je posljedica ovoga da Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik od akademske godine 2011./2012. u potpunosti prestaje s upisom novih studenata, pri čemu je u nadležnosti Fakulteta ostalo isključivo obavljanje administrativnih poslova vezanih uz predmetni studij i poslova studentske referade.

Budući pak da MZOS nije pristao direktno financirati Fakultet (s obzirom da je i dalje tretiran kao privatna visokoškolska ustanova, unatoč tome što je koordinirao izvođenje javnog sveučilišnog studija), zapošljavanje nastavnika koji sudjeluju u izvedbi programa konačno je – nakon otezanja od gotovo godinu i pol – temeljem Sporazuma s MZOS-om riješeno tako da su nastavnici za potrebe studija *Protestantska teologija* zaposleni pri samom Sveučilištu.²⁵

Ograničavanjem funkcije Fakulteta na funkciju koordinatora sveučilišnih studija *Protestantska teologija*, prijepisom starih te upisom svih novih studenata na Sveučilište te zapošljavanjem svih sadašnjih kao i potencijalnih budućih zaposlenika za potrebe studijskih programa *Protestantska teologija* isključivo na Sveučilištu, Fakultet je završetkom akademske godine 2013./2014. ostao i bez osnovne djelatnosti koja je prema Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju bila preduvjet njegove buduće re-akreditacije kao visokog učilišta, a time i njegove egzistencije. Fakultet, dakle, više nije izvodio vlastite studijske programe, a povrh toga u poslovima koordiniranja izvođenja novih, sveučilišnih studija uprava se od početka susretala s nizom poteškoća operativne naravi.

Upravo je situacija u kojoj buduća egzistencija koordinatora sveučilišnih studija *Protestantska teologija* postaje otvorenim pitanjem bila jedan od razloga što je između Sveučilišta i Fakulteta otpočela nova

²⁵ Raniji sporazumi između Sveučilišta i Fakulteta iz 2009. i 2011. predviđali su direktno financiranje Fakulteta i zapošljavanje na Fakultetu na teret državnog proračuna.

faza razgovora o budućnosti sveučilišnih studija *Protestantska teologija*, odnosno o mogućnostima njihove potpune integracije u Sveučilište u Zagrebu i to u obliku odgovarajuće ustrojbene jedinice. Razgovori na tu temu započeli su krajem 2012., no zbog odgode potpisivanja Sporazuma o financiranju s MZOS-om, intenzivnije su nastavljeni 2014. Ključni trenutak u tim pregovorima predstavlja pismo namjere koje su na poticaj rektora Alekse Bjeliša potpisali predstavnici sveučilišnog studija kao i predstavnici Fakulteta, odnosno njegovih osnivača, a u kojemu se predlaže osnivanje Sveučilišnoga studijskog centra za protestantsku teologiju koji bi služio kao organizacijska jedinica unutar koje bi se nastavili izvoditi studijski programi, te koji bi obuhvatio dotadašnje djelovanje Fakulteta, a ujedno i stvorio institucionalni okvir za znanstveni rad u području teologije, posebice protestantske, kao i drugim, s teologijom povezanih relevantnih interdisciplinarnih područja (Pismohrana). Nakon primitka pisma namjere te obavijesti o pozitivnom ishodu navedenih konzultacija, rektor tematiku osnivanja Sveučilišnog studijskog centra 14. srpnja 2014. donosi na dnevni red sastanka rektorskoga kolegija. Prema informacijama koje su potpisnici spomenutog pisma namjere dobili od aktualnog rektora, na rektorskom je kolegiju u potpunosti prihvaćena inicijativa za osnivanje Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju. Tadašnji rektor prof. dr. sc. Aleksa Bjeliš pritom informira potpisnike pisma namjere da će operativni dio osnivanja spomenutog centra ući u mandat novoizabranog rektora prof. dr. sc. Damira Borasa.

Osim pitanja novog organizacijskog ustroja, u razgovorima s upravom Sveučilišta u više navrata je opetovano tematizirana problematika prostornog rješenja za izvođenje studija. Budući da je Fakultet od 2004. godine djelovao u unajmljenom prostoru, a u svojem vlasništvu posjedovao je samo jedan skladišni prostor za knjige, taj se problem od 2009., a intenzivnije od 2012., razmatra kao jedno od prioritarnih pitanja za buduće funkcioniranje novopokrenutih studija i kao osobito važno u kontekstu inicijative o osnivanju sveučilišnog centra za protestantsku teologiju. Međutim, rješavanje tog pitanja također je odgođeno tako što se nalaženje zadovoljavajuće solucije prenijelo u mandat novoizabranog rektora.

Shodno tome, predstavnici Fakulteta, odnosno voditelj i zamjenica voditelja studija *Protestantska teologija*, stupaju u kontakt s novoizabranim rektorom kako bi se u što kraćem roku konačno pristupilo osnivanju Centra. Prvotno je 14. srpnja 2015. odlukom rektora na privremeno korištenje studiju *Protestantska teologija* dodijeljen prostor na lokaciji Ivana Lučića 1a. Nakon toga je tijekom 2016. osnovana radna skupina za osnivanje sveučilišnog centra, a potom i Odbor u koji su uključeni i predstavnici osnivača Fakulteta čija je zadaća bila definirati odnose Centra u osnivanju s Fakultetom i njegovim osnivačima. Na temelju prijedloga radne skupine Senat Sveučilišta na sjednici održanoj 17. siječnja 2017. donosi *Odluku o osnivanju Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik* (Odluka o osnivanju, 2017.), a uz nju i *Odluku o imenovanju privremenih tijela Sveučilišnog centra*. Time se stječu preduvjeti za donošenje osnovnih akata ustanove, što rezultira ustrojavanjem Vijeća Centra (12. travnja 2017.), na čiji prijedlog rektor Sveučilišta 13. lipnja 2017. donosi *Pravilnik o ustroju i djelovanju Sveučilišnog centra*. U sljedećem koraku rektor odlukom od 13. rujna 2017. imenuje doc. dr. sc. Lidiju Matošević voditeljicom, a prof. dr. sc. Sinišu Zrinščaka zamjenikom voditeljice Centra (*Odluka o imenovanju*, 2017.). Konačno, Sporazum između Sveučilišta u Zagrebu, Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik, Saveza baptističkih crkava u RH i Evangeličke crkve u RH koji je potpisan 25. listopada 2017. precizira da će izvođenje studija u potpunosti preuzeti novoosnovani Centar, kao i da će osnivači Fakulteta nastaviti doprinositi i podupirati rad Centra sudjelovanjem u Strateško-razvojnom odboru Centra. Time je osiguran kontinuitet studija protestantske teologije na sveučilišnoj razini koji je otpočeo Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik. Na taj način proces integracije formalno je i praktički dovršen te preostaje još samo okončati proces primopredaje i postupak gašenja Fakulteta, čiji sljednik postaje Sveučilište u Zagrebu.

7. Zaključak

U određenom smislu ovaj tekst predstavlja dolazak na razmeđu pa je posve prirodno upitati se: što se može zaključiti iz sažetog presjeka

ključnih događaja i prijelomnica u životnom ciklusu ove visokoškolske ustanove? S jedne strane, pogled unatrag potvrđuje da su unatoč relativno nepovoljnim uvjetima u manjinskim vjerskim zajednicama ipak postojali pojedinci koji su odbili prihvatiti (samo)nametnute pozicije pa su stoga osnovali, gradili, razvijali, a kasnije i revitalizirali ustanovu koja je svojom vizijom i ciljevima katkad i nadilazila obzore onih vjerskih zajednica kojima je primarno okrenuta. Istodobno, Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik samim svojim postojanjem propitivao je granice stava koji je država, i to u sklopu dvaju različitih društvenih uređenja, zauzimala prema crkvama, posebno manjinskim. Je li to propitivanje donijelo pozitivne pomake i probitke za vjerske zajednice i šire društvo, vjerojatno će bolje pokazati neka druga, kasnija prosudba donesena sa sigurnije vremenske distance.

S druge strane, dinamika i uvjeti u kojima se Fakultet razvijao, reakcije na koje je nailazio u ostvarivanju svojih prava, pa i način na koji sada prepušta mjesto Centru u okrilju Sveučilišta u Zagrebu – sve to ukazuje na stanovitu podvojenost u odnosu države i javnih službi prema djelovanju nečega što se percipira kao blisko manjinskim vjerskim zajednicama. Nemoguće je zanijekati tolerantnost, pa čak i zauzetost za osiguravanje legislative u kojima će postojati sloboda od diskriminacije. Takav se stav, u različitim obličjima, prepoznavao kako u prošlom sustavu, gdje je tendencija bila izjednačavati sve vjerske zajednice, tako i u ovom sadašnjem, gdje postoji nagnuće da se većinskoj crkvi prizna poseban status. No jednako je tako teško ne uočiti kako visokoškolskoj ustanovi koja je obilježena povezanošću s manjinskim vjerskim zajednicama ta ista povezanost nikako nije referenca koja bi osigurala potpunu profesionalnost i nepristranost svih dionika u državnim i javnim tijelima na koja je ta ustanova neminovno upućena u svojem svakodnevnom djelovanju. Drugim riječima, ustanova poput Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik svakako ima veću „šansu“ iskusiti inertnost, neučinkovitost, a katkad i paradoksalnost postojećeg državnog aparata.

Hoće li se išta od ovoga i kako promijeniti nakon što se studij protestantske teologije u potpunosti premjesti u sveučilišni kontekst, zasad je ipak prerano reći. No kako se radi o dosegu kakav u našem društvu zasad nema premca, čini nam se korisnim preporučiti da se toj, uvjetno

rečeno, „novoj“ ustanovi pruži potpora, ali i nastaviti proučavati njezine dosadašnje i buduće iskorake i doprinose, kako u okvirima manjinskih vjerskih zajednica, tako i šire društvene zajednice.

Literatura

- Akmađža, M. (2003.). „Politika državnih vlasti prema vjerskim školama u Zagrebačkoj nadbiskupiji, 1945.-1966.“. *Tkalčić – godišnjak društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 7, 157-196.
- Akmađža, M. (2013.). *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* Zagreb–Slavonski Brod: Despot infinitus i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Akmađža, M. (2013.). *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* Zagreb–Slavonski Brod: Despot infinitus i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Akmađža, M. (2008.–2017.). *Crkva i država: dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji.* Sv. I. (1945.-1952.), sv. II. (1953.-1960.), sv. III. (1961.-1964.), sv. IV. (1965.-1968.). Zagreb–Slavonski Brod: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“ i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Akmađža, M. i Josipović, S. (2009.). „Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u Hrvatskoj, 1945.-1952.“. *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 109-132.
- Bajsić, V. i Frid, Z. (ur.) (1970.). *Vjerske zajednice u Jugoslaviji.* Zagreb: Binoza.
- Ceranić, I. (1970). *Konfesionalne zajednice u SFR Jugoslaviji.* U: V. Bajsić i Z. Fried (ur.). *Vjerske zajednice u Jugoslaviji.* Zagreb: Binoza, 7-44.
- Crkva u suvremenom svijetu: međudenominacioni simpozij – predavanja i govori* (1980.). Zagreb: Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
- Deutsch, V. i Horak, J. (1976.). *Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“ Zagreb – Opće informacije (brošura).* Zagreb: Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
- Frid, Z. (1971.). *Religija u samoupravnom socijalizmu.* Zagreb: Centar za društvene djelatnosti omladine.
- Hasanagić, E. (prir.) (1959.). *Komunistička partija Jugoslavije 1919.-1941.: izabrani dokumenti.* Zagreb: Školska knjiga.
- Horak, J. (1970). *Protestantizam i ekumenizam.* U: V. Bajsić i Z. Fried (ur.). *Vjerske zajednice u Jugoslaviji.* Zagreb: Binoza, 127-140.
- Horak, J. (1989.). *Baptisti: povijest i načela vjerovanja.* Zagreb: Duhovna stvarnost.
- Jambreč, S. (1996.). *Evandeoska crkva: prošlost i sadašnjost Evandeoske crkve u Hrvatskoj.* Zagreb: Evandeoska crkva u Hrvatskoj.
- Jambreč, S. (2003.). *Crkve reformacijske baštine. Pregled povijesti i teološke misli.* Zagreb: Bogoslovni institut.

- Knall, D. (1977.). „Die neue Matthias- Flacius- Fakultät in Agram (Zagreb)“. *Gustav-Adolf-Blatt*, 23.
- Knežević, R. (2001.). *Pregled povijesti baptizma na hrvatskom prostoru: priručnik za interaktivnu poduku u vjeri (skripta)*. Osijek: Baptistički institut.
- Koschorke, K. (2009.). *Das Jahr 1989/90 in der Geschichte des Welchristentums / The Year 1989/90 in the History of World Christianity*. U: K. Koschorke (ur.). *Falling Walls: The Year 1989/90 as a Turning Point in the History of World Christianity / Einstürzende Mauern. Das Jahr 1989/90 als Epochenjahr in der Geschichte des Weltchristentums*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 9-30.
- Koschorke, K. (ur.) (2009.). *Falling Walls: The Year 1989/90 as a Turning Point in the History of World Christianity / Einstürzende Mauern. Das Jahr 1989/90 als Epochenjahr in der Geschichte des Weltchristentums*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kunter, K. i Schjørring, J. H. (ur.) (2007.). *Die Kirchen und das Erbe des Kommunismus. Die Zeit nach 1989 – Zäsur, Vergangenheitsbewältigung und Neubeginn. Fallstudien aus Mittel und Osteuropa und Bestandaufnahme aus der Ökumene*. Erlangen: Martin-Luther-Verlag.
- Kunter, K. i Schjørring, J. H. (ur.) (2011.). *Europäisches und globales Christentum. Herausforderungen und Transformationen im 20. Jahrhundert / European and Global Christianity: Challenges and Transformations in the 20th century*. Göttingen: Vandenhöck & Ruprecht.
- Kurtović, T. (1978.). *Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu*. Beograd: Izdavačka organizacija „Rad“.
- Lazić, I. (1970.). *Pravni i činjenični položaj konfesionalnih zajednica u Jugoslaviji*. U: V. Bajsić i Z. Frid (ur.). *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*. Zagreb: Binoza, 45-77.
- Lehmann, H. i Schjørring, J. H. (ur.) (2003.). *Im Räderwerk des „real existierenden Sozialismus“*. *Kirchen in Ostmittel- und Osteuropa von Stalin bis Gorbatschow*. Erlangen: Martin-Luther-Verlag.
- Marinović, A. i Marinović Jerolimov, D. (2012.). „What about Our Rights? The State and Minority Religious Communities in Croatia: A Case Study“. *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 5/1, 39-53.
- Marinović, A. i Markešić, I. (2012.). *Vjerske zajednice u Hrvatskoj pred europskim izazovima*. U: V. Puljić, S. Ravlić i V. Visković (ur.). *Hrvatska u EU: Kako dalje?*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 349-372.
- Marinović Bobinac, A. i Marinović Jerolimov, D. (2008.). *Vjerske zajednice u Hrvatskoj. Kratka povijest, vjerovanje, obredi, hijerarhija, organizacija, članstvo, tradicija, običaji i blagdani*. Zagreb: Udruga za vjersku slobodu u RH Prometej.
- Maser, P. i Schjørring, J. H. (ur.) (2002.). *Zwischen den Mühlsteinen. Protestantische Kirchen in der Phase der Errichtung der kommunistischen Herrschaft im östlichen Europa*. Erlangen: Martin-Luther-Verlag.
- Maser, P. i Schjørring, J. H. (ur.) (2003.). *Wie die Träumenden? Protestantische Kirchen in der Phase des Zusammenbruchs der kommunistischen Herrschaft im Östlichen Europa*. Erlangen: Martin-Luther-Verlag.

- Matošević, L. (2017). Flourishing in Tito's Yugoslavia. Miroslav Volf – a Theologian in the Evangelical-Pentecostal World of Tito's Yugoslavia. U: M. Croasmun, Z. Grozdanov i R. McAnnally-Linz, (ur.). *Envisioning the Good Life: Essays on God, Christ, and Human Flourishing in Honor of Miroslav Volf*. Wipf and Stock Publishers, 181-207.
- Miloš, M. (2014.). „Hrvatske vjerske zajednice u (protu)većinskoj prizmi svjetovne države“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 35/2, 651-677.
- Odluka o osnivanju Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik*, Sveučilište u Zagrebu, 17.1.2017. Preuzeto s http://www.tfmvi.hr/wp-content/uploads/Odluka_o_osnivanju_Sveuc_centra_za_protestantsku_teologiju_17_1_2017.pdf (pristupljeno 2.4.2018.).
- Odluka o imenovanju voditelja i zamjenika voditelja Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik*, Sveučilište u Zagrebu, 13.9.2017. Preuzeto s <http://www.tfmvi.hr/wp-content/uploads/Odluka-o-imenovanju-voditelja-i-zamjenika-Sveu%C4%8Dili%C5%A1nog-centra-za-protestantsku-teologiju-MVI-a.pdf> (pristupljeno 2.4.2018.).
- Plačko, Lj. (ur.) (2002.). *Religioznost u malim vjerskim zajednicama Zagreba*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Steindorff, L. (2002.). Im Windschatten. Die protestantischen Kirchen in Jugoslawien nach 1945. U: P. Maser i J. H. Schjørring (ur.). *Zwischen den Mühlsteinen. Protestantische Kirchen in der Phase der Errichtung der kommunistischen Herrschaft im östlichen Europa*. Erlangen: Martin-Luther-Verlag, 235-270.
- Sveučilište u Zagrebu. *Zapisnik 9. sjednice Senata Sveučilišta u Zagrebu u 340. akademskoj godini (2008./2009.)*. Preuzeto s http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/O_Sveucilistu/Tijela_sluzbe/Senat/Sjednice/2008_2009/2009senat9.pdf (pristupljeno 28.3.2018.).
- Sveučilište u Zagrebu. *Zapisnik 4. sjednice Senata Sveučilišta u Zagrebu u 342. akademskoj godini (2010./2011.)*. Preuzeto s http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/O_Sveucilistu/Tijela_sluzbe/Senat/Sjednice/2010_2011/Zapisnik_4_sjednice_Senata_16_studeni.2010..pdf (pristupljeno 28.3.2018.).
- Šeba, E. (2009.). „Die theologische Fakultät 'Matija Vlačić Ilirik' (Matthias Flacius Illyricus) von 1976 bis in die Gegenwart“. *Lutherische Kirche in der Welt*, 56, 131-150.
- Šeba, E. (2012.). Baptističke crkve u Hrvatskoj i njihova reakcija na ratno nasilje promatrana iz perspektive kršćanske socijalne etike. U: *Demitologizacija religijskih narativa na Balkanu*. Novi Sad: Centar za istraživanje religije, politike i društva, 235-249.
- Tomka, M. (2011.). Die Kirche in zwei Diktaturen – in Deutschland und in Ost-Mitteuropa, aus soziologischer Perspektive. U: K. Kunter i J. H. Schjørring (ur.). *Europäisches und globales Christentum. Herausforderungen und Transformationen im 20. Jahrhundert / European and Global Christianity: Challenges and Transformations in the 20th century*. Göttingen: Vandenhöck & Ruprecht, 141-170.

- Uloga Religija u (post)konfliktnom društvu i pomirenju* (ur. N. Knežević, S. Sremac i G. Golubović) (2012.). Novi Sad: Spirit, 233-250.
- Urudžbeni zapisnik Sekretarijata za kulturu, obrazovanje i fizičku kulturu Grada Zagreba, redni br. 403/1 (15. svibnja 1975.). Pismohrana Teološkog fakulteta Matija Vlačić Ilirik.
- Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica* (NN 83/2002.). Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_07_83_1359.html (pristupljeno 28.3.2018.).
- Zakon o visokim učilištima (pročišćeni tekst)* (NN 59/1996., 14/00, 67/00, 129/00). Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1996_07_59_1187.html (pristupljeno 27.3.2018.).
- Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (NN 123/2003.). Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_07_123_1742.html (pristupljeno 27.3.2018.).
- Zrinščak, S. (2004.). Religion and Society in Tension in Croatia: Social and Legal Status of Religious Communities. U: J. Richardson (ur.). *Regulating Religion: Case Studies from around the Globe*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publisher, 299-318.
- Zrinščak, S.; Marinović Jerolimov, D.; Ančić, B. i Marinović, A. (2014.). Church and State in Croatia: Legal Framework, Religious Instruction, and Social Expectations. U: S. P. Ramet (ur.). *Religion and Politics in Central and South-Eastern Europe: Challenges since 1989*. New York, Basinstoke: Palgrave Macmillan, 131-154.